

ІСТОРІЯ. ПРАВОНАВСТВО

УДК 323.28

Тетяна АБДУЛІНА,
здобувач кафедри політичних наук
Рівненського державного гуманітарного університету

НОВІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ

Стаття присвячена аналізу основних теоретичних положень бачення нових загроз національній безпеці держави вітчизняними дослідниками. Особливу увагу зосереджено на класифікації та систематизації загроз національній безпеці держави.

Ключові слова: національна безпека, держава, загроза національній безпеці, класифікація.

Статья посвящена анализу основных теоретических взглядов на новые угрозы национальной безопасности государства отечественными исследователями. Особое внимание уделено классификации и систематизации угроз национальной безопасности государства.

Ключевые слова: национальная безопасность, государство, угроза национальной безопасности, классификация.

The article deals with the analysis of the Ukrainian researchers' scientific view on the national security threats. Features of the national security threats classification are also outlined.

Key words: national security, state, national security threat, classification.

Національну безпеку розглядають крізь призму загроз, що впливають на її рівень, а також із точки зору загальної теорії систем, за допомогою якої узагальнюється системоутворююча тріада: безпека – загрози – ризик. Кардинальні зміни системи міжнародних відносин у напрямку формування багатопольярного світу значною мірою актуалізують зовнішній контекст національної безпеки держави. Характерною особливістю національної безпеки держави є захист усіх критично важливих для її існування аспектів політичного, економічного, культурного, інформаційного та державного життя.

З-поміж провідних вітчизняних науковців, які досліджували цю тематику, варто відзначити О. Бодрука, М. Сунгуровського, В. Горбуліна, О. Данільяна, О. Дзьобана, М. Панова, В. Пилипчака, А. Качинського та ін.

Загроза – явище, чинник (сукупність чинників), що здатні реально створити умови або стан причиною повної або часткової неможливості реалізації національних інтересів [8, с. 48-49].

Загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища й чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [3, с. 47].

Варто підкреслити, що загрози класифікують наступним чином:

- об'єктивні, що виникають чи існують незалежно від цілеспрямованої людської діяльності, наприклад, природна катастрофа;
- суб'єктивні, які виникають унаслідок цілеспрямованої діяльності людей;
- уявні, що є результатом неправильної оцінки інформації, внаслідок чого інтерпретується як даність при її реальній відсутності;
- потенційні, які можуть бути реалізовані за тих чи інших обставин;
- реальні, що вже здійснюються або можуть бути здійснені (реалізовані в будь-який момент часу).

Кінець «холодної війни» зумовив вихід на перший план нових, так званих «м'яких загроз» [5, с. 91-92]. Принципова відмінність постбіполярного періоду полягає в тому, що на зміну домінуючій глобальній загрозі світу й інтересам наддержав приймається значна кількість потенційних загроз меншого масиву, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для стабільності, що зачіпає інтереси багатьох держав, членів європейської спільноти, в тому числі й України.

Зважаючи на це, для розмежування загроз у сфері національної безпеки виникає потреба розмежування їх критеріїв, тобто потреби класифікації загроз.

У науці виділяють наступні критерії класифікації загроз:

- за характером загроз;
- за джерелами загроз;
- за досяжністю загроз;
- за шкалою загроз;
- за критеріями спрямування загроз;
- за ступенями сформованості загроз;
- за наслідками загроз;
- за рівнем суб'єктивних оцінок загроз;
- за характером суспільних відносин

[5, с. 119-121].

Критерії загроз нерівноцінні за ступенем негативності впливу на стан національної безпеки. Вони залежать від конкретної політичної ситуації в країні, характеру і напруги деструктивних впливів. Виходячи з цього, більшість дослідників поділяють загрози за критерієм характеру, а саме: політичні, військові, економічні, соціальні, культурні, екологічні та ідеологічні [9]. Означена типологія виявляється як у теоретичних працях, так і при формуванні документів, що належать до безпеки окремих держав, зокрема концепцій. Проте всі держави мають власні концепції безпеки.

Концепція національної безпеки України як державний законодавчий акт констатує непрямі основні можливості загрози національній безпеці в найбільш важливих сферах життєдіяльності, які враховуються при здійсненні державної політики. Концептуальний підхід до спектру загроз національній безпеці України у практичній площині висуває потребу формування ієрархії загроз із метою наявності наочної динаміки змін ситуації.

У політичній сфері в сучасних умовах набули актуальності наступні загрози: посягання на конституційний лад і державний суверенітет України; втручання у внутрішні справи країни з боку інших держав; наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та в певних політичних силах; відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби зі злочинністю, особливо її організаційними формами та тероризмом [3, с. 92].

В економічній сфері реалізуються загрози, які пов'язані з: неефективністю системи державного регулювання економічних відносин; неконтрольованим впливом за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів; криміналізацією суспільства та діяльністю тіньових структур.

У соціальній сфері актуалізуються такі загрози, як: низький рівень життя та соціальної захищеності верств населення; наявність значної кількості громадян працездатного віку, які не зайняті суспільно корисною діяльністю; суспільно-політичне проістоювання окремих верств населення та регіонів України.

У військовій сфері серед потенційних загроз визначені: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність; нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалися; зниження рівня боєздатності військової організації держави; створення та функціонування незаконних збройних формувань.

В економічній сфері – це: антропологічне порушення та техногенна перевантаженість території України, негативні економічні наслідки Чорнобильської катастрофи; неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих та недосконалих технологій (неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів); негативні екологічні наслідки оборонної та військової діяльності [3, с. 108].

Група можливих загроз характерна й для науково-технічної сфери. Це, в першу чергу: невизначеність державної науково-технічної політики; вплив інтелектуального та наукового потенціалу за межі України; науково-технічне відставання України від

розвинених країн світу; зниження рівня підготовки висококваліфікованих наукових та інженерно-технічних кадрів.

В інформаційній сфері – це: невиваженість державної політики та відсутність вихідної інфраструктури в інформаційній сфері; повільне входження України у світовий інформаційний простір; брак у міжнародного співробітництва об'єктивного уявлення про Україну; інформаційна експансія з боку інших держав; запровадження цензури [9].

Підхід учених-експертів до виокремлення й характеристики загроз у сфері національної безпеки України різняться за своєю науковою аргументацією. Так, А. Качинський, спираючись на наукові, правові, технічні розробки стосовно національної безпеки України, виділяє три основні групи загроз: природного, екологічного та техногенного походження.

Природні катастрофи виникають під впливом стихійних сил природи. До загроз природного характеру належать ризики, пов'язані з розвитком небезпечних природних явищ, а саме: землетрусів, повеней, ураганів, смерчей, буревіїв та штормів, виверження вулканів, провалів та опускання поверхні Землі, аномальних температур, лісових пожеж, зсувів, снігових лавин тощо.

Екологічні катастрофи виникають у вигляді локальних або планетарних дисфункцій біосфери під впливом соціуму на середовище його проживання, а також за рахунок використання та споживання природно-ресурсного потенціалу Землі. Зростаючий вплив людини на природу унеможливує відновлювальні функції біосфери, руйнує основні харчові ланцюги та біогеохімічні цикли, а як наслідок – спричиняє локальні екологічні катастрофи, що створюють умови для катастрофи глобальної.

Техногенні (технологічні) катастрофи можуть мати соціальне походження. Технічні системи, що функціонують у суспільстві, створюються та керуються людьми.

За ступенем потенційної небезпеки стосовно катастроф як глобального, так і об'єктивного масштабів, техногенної сфери цивільного та оборонного комплексів розглядають об'єкти ядерної, хімічної, металургійної та гірничої промисловостей, унікальні інженерні споруди (греблі, естакади, нафто- і газосховища), транспортні системи (аерокосмічні, надводні, підводні, наземні), магістральні, нафто-, газо- і продуктопроводи. До них також відносять небезпечні об'єкти оборонного комплексу. Аварії та катастрофи на зазначених об'єктах можуть ініціюватися небезпечними природними явищами – землетрусами, буревіями, штормами тощо.

Соціальні катастрофи трапляються внаслідок непродуманої або свідомої, спрямованої на руйнування соціальних цінностей і державних систем діяльності, зміну соціально-політичного устрою, знищення народів, країн, політичних союзів, цивілізацій. Цей тип катастроф призводить до значних людських втрат, деградації демократичної й соціальної структур суспільства, руйнування духовних підвалин життя й проявляється у вигляді воєн, конфронтаційних протиборств, заколотів, революцій, контрреволюційних переворотів. Означений тип катастроф цілком детермінований соціальними (економічними, політичними, психологічними та іншими) факторами [4, с. 57].

Анатолій Булан, розглядаючи загрози національній безпеці в контексті Європейської та Євроатлантичної інтеграції України, звертає увагу на дві головні групи загроз.

До першої групи він відносить універсальні за своєю природою загрози, перед якими опиняються всі країни світу та які пов'язані з глобалізацією політичної, економічної та інших сфер життя суспільства (міжнародний тероризм та міжнародна організована злочинність, регіональні та етнічні конфлікти, неконтрольоване поширення зброї масового ураження та засоби її доставки, міжнародний наркотрафік та нелегальна міграція, екологічні та демографічні проблеми, торгівля людьми та поширення бідності).

Друга група має більш специфічний характер і включає ряд внутрішніх негативних чинників та процесів в економічній, політичній, соціальній, екологічній, інформаційній та інших сферах держави. І саме вони сьогодні є найбільшою загрозою для національної безпеки України, у тому числі і в контексті наших інтеграційних устремлень. Водночас характер і спрямованість, масштаби і зміст, причини і наслідки сучасних загроз на глобальному, регіональному і національному рівнях набули надзвичайної динаміки [2, с.63].

В. Г. Пилипчук, О. П. Дзюбань та В. Я. Настюк, аналізуючи зовнішні та внутрішні загрози безпеці України, акцентують увагу на посиленні загроз, які мають транснаціональний характер: активізація діяльності екстремістських і сепаратистських організацій; ескалація міжнародного тероризму з використанням сучасних технологій; наростання тенденцій до неконтрольованого поширення зброї масового ураження, незаконного обігу зброї та наркотиків, торгівлі людьми, обсягів нелегальної міграції; кібер-тероризм; відродження піратства [6, с. 21].

Микола Сунгуровський загрози національній безпеці України розглядає через призму ситуацій у суспільстві, державі, за яких унеможливується або ускладнюється реалізація національних інтересів.

Загрозливими для реалізації національних інтересів, на його думку, є:

- завдання шкоди фізичному та/або моральному стану людини, суспільства, держави, що зумовлює неможливість діяльності виразників національних інтересів з їх визначення та досягнення, а також дестабілізація ситуації в країні, позбавлення суспільства, держави спроможностей для солідарної праці з реалізації національних інтересів;
- зниження інституційних спроможностей держави, що зумовлює невизначеність перспектив і стратегії розвитку суспільства, відсутність програми розвитку та систем управління ними, недостатня результативність державної політики;
- позбавлення людини, суспільства, держави ресурсів розвитку або неприйнятне ускладнення доступу до них, що унеможливує ефективний процес розвитку.

Аналізуючи означені загрози, М. Сунгуровський констатує, що більшість із них мають внутрішній характер і пов'язані з корумпованістю та інституційною неспроможністю влади впоратися з «покладеним» на неї державним суверенітетом, вирішенням внутрішніх і зовнішніх проблем, керівництвом розвитку країни, забезпеченням безпеки людини та суспільства [7, с.20-21].

Олег Бодрук, коментуючи ієрархію національної безпеки України, акцентував увагу на тому, що держава втрачає фактично всі свої державні функції і, насамперед, функцію захисту. Якщо населення почуває себе незахищеним, якщо більшість людей невпевнені в майбутній долі, то держава, яка створювалася, щоб захищати людей, а не лише збирати податки, не виконує своє головне завдання, а відтак – втрачає сенс свого існування. Про це необхідно порушувати питання на всіх рівнях [1, с.16].

Із найбільш гострих загроз, враховуючи внутрішні події в Україні останнього часу та їх актуальність, вважаємо за доцільне виділити наступні:

1. Відсутність внутрішньої консолідації політикуму влади, суспільства.

Слід відзначити високий ступінь розшарування українського суспільства за багатьма ознаками: регіональними, політичними, майновими, мовними, конфесійно-релігійними тощо. Окремі з цих розташувань мають історичні корені, інші – виникли останнім часом. Проте всі вони, замість бути предметом відповідної державної політики, спрямованої на вирівнювання регіонального розвитку, усунення майнової поляризації суспільства тощо, дедалі активніше використовуються в політичній боротьбі, що призводить не лише до постійного відтворення відмінностей, але й до їх критичного поглиблення.

У свою чергу, політична боротьба набула в Україні гіпертрофованих форм, перетворилася фактично на недобросовісну політичну конкуренцію, метою якої є політичне зменшення опонентів із здобуття влади у будь-який спосіб. Слід відмітити, що у вітчизняних реаліях боротьба за владу є фактичною боротьбою за доступ і розподіл ресурсів, значною мірою на користь учасників цієї боротьби.

2. Високий ступінь корумпованості інститутів державної влади.

У цій площині найбільшою загрозою є значний ступінь корумпованості судової системи. Саме ця обставина ставить під сумнів увесь правопорядок у країні, унеможливує відновлення порушених прав, спричиняє правовий нігілізм суспільства, позбавляє всі суспільні, політичні та інші інститути незалежного арбітра у вирішенні суперечок.

3. Відсутність чіткого бачення мети і шляхів розвитку країни.

Бачення шляхів розвитку країни – це завдання насамперед політичних партій. А політичні партії в Україні, як відзначають експерти, це не політичні партії, а передвиборчі проекти, метою яких є отримання влади. Тобто влада не є інструментом, а остаточною метою.

4. Надмірність та неефективність бюрократичного апарату.

Ранг міністра мають в три рази більше осіб від членів Кабінету Міністрів. Крім того, надзвичайно «покиненим» є дублювання функцій. За даними експертів, тільки функції управління боротьби з корупцією та управління з боротьби з організованою злочинністю дублюються на 80%.

5. Неефективність державного управління.

Аналітики стверджують, що в державі немає стратегічного менеджменту, немає засад навіть на законодавчому рівні, більшість заходів із вдосконалення управлінських процесів є безсистемними і фрагментарними.

6. Недостатня поінформованість суспільства з питань безпеки.

Спеціалісти в галузі безпеки відзначають надзвичайно низький рівень поінформованості українських громадян із питань глобальної та регіональної безпеки, насамперед стосовно особливостей сучасних систем колективної безпеки, їх цілей, завдань і процедур діяльності. У суспільній свідомості продовжують переважати стереотипи, сформовані під час «холодної війни».

7. Неготовність суспільства до контролю за владою.

Переважає більшість громадян абсолютно не поінформовані про обов'язок і можливості влади діяти в їх інтересах. Спрацьовує парадоксальна ситуація – як тільки людина обирається на владну посаду, їй без сумнів починають підкорятися. І про жоден контроль із боку громадянина, з боку суспільства над владою не йдеться.

Можна погодитися з думкою О. Бодрука, який наголошував, що у нинішній політичній боротьбі кожна політична сила вирішує тактичні питання. Але Україна загалом втрачає стратегічне бачення свого місця у світі, своїх стратегічних завдань. Влада неспроможна визначити ці завдання для силових структур. Вони постійно перебувають у стані трансформації, нездатні виконувати завдання, покладені на них державою, держава втрачає головний мотив свого існування та існує загроза, що ми прийдемо до стану, коли Україну визначать як неспроможну державу, яка буде керуватися ззовні тими країнами, які визначають політику [1, с. 16].

Підтвердженням цього є глибока криза в Україні вкінці 2013 року часів Майдану, відторгнення від України Криму, військовий конфлікт на Сході країни. В умовах, що склалися в Україні, ряд потенційних загроз, що визначилися на основі накопичення, обробки, систематизації й аналізу матеріалів у сфері національної безпеки для визначення сил і засобів протидії цим загрозам, перейшли у реальні.

У політичній сфері потенційні загрози посягання на конституційний лад і державний суверенітет України, наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та певних політичних силах в Україні, втручання у внутрішні справи України з боку інших держав, відсутність ефективних механізмів забезпечення законності стали реальними, більш конкретними, актуальними і набули загострення.

Загрози національній безпеці української держави значною мірою обумовлені її власною неадекватною реакцією на нові світові реалії. Внутрішньополітична нестабільність завадила виробленню консолідованої зовнішньополітичної лінії

поведінки держави у відносинах з іншими країнами та послабила її можливості у забезпеченні власної безпеки.

Підсумовуючи, варто зазначити, що реагування на сучасні виклики та загрози в умовах змін міжнародного безпекового середовища та загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні потребує формування принципово нової системи національної безпеки. Вона має відповідати масштабам існуючих загроз, бути дієво інтегрованою у системи міжнародної й регіональної безпеки як їх невід'ємна складова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодрук О. Політика національної безпеки України / О. Бодрук // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 2. – С. 7-19.
2. Булан А. Спеціальні загрози національній безпеці в сучасних умовах / А. Булан // Євроатлантик-Інформ. – 2008. – № 5. – С. 62-63.
3. Данільян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобан, М. І. Панов. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.
4. Качинський А. Комплексна оцінка ризиків і загроз за складовими державної національної політики України / А. Качинський // Євроатлантик-інформ. – 2009. – № 5. – С. 55-61.
5. Общая теория национальной безопасности : учебник / под. общ. ред. А. А. Похожаева. – М. : ГАГС, 2012. – 320 с.
6. Пилипчук В. Г. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк. – Х. : Право, 2009. – 200 с.
7. Сунгуровський М. Засади формування системи національної безпеки України / М. Сунгуровський // Стратегічна панорама. – 2006. – № 6. – С. 16-22.
8. Сунгуровський М. Методичний підхід до формування системи національної безпеки України / М. Сунгуровський // Стратегічна панорама. – 2001. – № 3-4. – С. 48-49.
9. Тимків Я. Особливості та класифікація загроз національній та міжнародній безпеці [Електронний ресурс] / Я Тимків ; Комітет із питань європейської інтеграції Верховної Ради України. – Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?jsessionid=5005A651E24FD2784416C1CE2D37047F?art_id=49815&cat_id=45642.

Дата надходження до редакції: 05.02.2015 р.